

КОНФЛІКТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У РАННІЙ РОМАННІЙ ТВОРЧОСТІ Ф. МОРІАКА

Статтю присвячено дослідженню двох засадничих елементів творчості Ф. Моріака, релігійного та поетичного, які відтворюють дві ідентичності романіста, ангажованого письменника та естета, який служить тільки мистецтву. У статті розглянуто еволюцію французького католицького роману, який створює контекст релігійної ідентичності Ф. Моріака, а також вплив символізму та поезії символістів, які сприяли творенню поетичної ідентичності романіста. Ці дві провідні ідентичності письменника утворюють напружене поле конфлікту між релігією та мистецтвом, який представлений у французькій традиції як расінієвський конфлікт.

Ключові слова: релігійна ідентичність, естетична ідентичність, католицький роман, символізм, конфлікт ідентичностей.

Статья посвящена исследованию двух фундаментальных элементов творчества Ф. Мориака, религиозного и поэтического, которые отображают две идентичности романиста, ангажированного писателя и эстета, который служит только искусству. В статье рассмотрено эволюцию французского католического романа, создающего контекст религиозной идентичности Ф. Мориака, а также влияние символизма и поэзии символистов, которые способствовали формированию поэтической идентичности романиста. Эти две идентичности писателя создают напряженное поле конфликта между религией и искусством, представленного во французской традиции как расиновский конфликт.

Ключевые слова: религиозная идентичность, эстетическая идентичность, католический роман, символизм, конфликт идентичностей.

The article is dedicated to the research of two basic elements of F. Mauriac's oeuvre, religious and poetic, which represent his two identities, as conformist writer and aesthete, who serves only the art. The article deals with the evolution of French catholic novel, which creates F. Mauriac religious identity's context, and the influence of symbolisms and the poetry of symbolists, who promote the creation of novelist's poetical identity. This two basic writer's identities make the conflict between the religious and the art, which is represented in French tradition as Racine's conflict.

Key words: religious identity, aesthetic identity, catholic novel, symbolisms, identities' conflict.

Усі дослідники творчості Ф. Моріака а priori розглядають його як католицького письменника, попри навіть його власне відмежування від цього контексту. Згадаймо його славнозвісну фразу про «католика, який пише романи». Тому проблема стосунків Ф. Моріака та французького католицького роману важлива для аналізу творчості письменника. Вона постає у ґрунтовних дослідженнях таких науковців, як П'єр-Анрі Сімон [11] та Шарль дю Бос, монографія якого так і називається – «Франсуа Моріак і проблема католицького романіста», а також польського

філософа Єжи Коссака, який у розділі «Екзистенціалізм і католицький роман» своєї монографії «Екзистенціалізм у філософії та літературі» розглядає Ф. Моріака, поруч з Ж. Бернаносом та Ж. Гріном, як одного з найзначніших представників католицького роману ХХ століття [1].

Феномен релігійності, чи релігійна ідентичність Ф. Моріака породжує два принципові конфлікти: конфлікт зовнішній – конфлікт між визначенням його літературознавцями як католицького романіста і визначенням письменником себе як католика, який пише романи, та конфлікт внутрішній – між релігією та мистецтвом, тобто ангажованого письменника й естета, який проявляється, насамперед, у ранній творчості Ф. Моріака. Як ангажований письменник, Ф. Моріак пов'язаний з контекстом французького католицького роману, як естет – з літературними новаціями, насамперед поетичними, кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема символізмом.

Активізацію католицького роману у французькій літературі пов'язують з відомим французьким жур-налістом і літератором ХІХ ст., головним редактором католицького часопису «L'Univers» Луї Вейо, який у своїх новелах та романах 40-х років ХІХ ст. намагається проникнути у сферу релігійної психології. Його романи стають зразком католицького роману-тези. У 60-х рр. ХІХ ст. дослідження релігійної свідомості продовжують Барбе д'Орвілі, Гюїсманс і Леон Блуа. Барбе д'Орвілі розвинув свою теорію католицького роману у 1866 році в передмові до перевидання роману «Стара коханка». Він писав, що католицизм є наукою про Добро і Зло, тому метою католицького роману було показати не тільки сп'яніння пристрастю, а й рабську залежність від неї. Письменник, який занурюється у пристрасть, не є аморальним, моральність артиста у силі та правдивості його творіння. Інший представник католицького роману, один із соратників Барбе, Леон Блуа, відомий більше завдяки своїм есеям і лише двом романам – «Той, що втратив надію» та «Бідна жінка», які містять автобіо-графічні риси. Для нього характерна гостра критика людства, що відійшло від Бога. Гюїсманс був спочатку відомий як представник натуралізму (романи «Марта», «Сестри Ватар»), згодом – як прихильник декадансу (його роман «Навиворіт» став маніфестом декадансу і вважається найбільш антихристиянським твором фран-цузької літератури), а після навернення у католицизм приєднався до католицької романної традиції (роман «Унизу»). Він продовжує традицію того типу католицького роману, започаткованого Барбе Д'Орвілі, який досліджує людину грішну і оприлюднює людське зло, щоб викликати до нього огиду і спротив.

На початку ХХ ст. традицію католицького роману продовжують Шарль Пегі, Поль Бурже, Моріс Барес. Шарль Пегі – поет, письменник, есеїст, який на початку ХХ ст. повернувся до католицизму, створює романи іншого типу, ніж роман-теза, – романи містичного переживання Бога. Найвідомішою стала його театральна робота «Містерія благодаті Жанни д'Арк». Поль Бурже, автор роману «Учень», продовжив традицію католицького роману-тези, застосовуючи науковий підхід до релігійних канонів і перетворюючи художній твір в ілюстрацію католицизму.

Найбільший вплив на письменників-католиків ХХ ст., а особливо на Ф. Моріак, про що він сам неодноразово писав, справив Моріс Барес, автор відомої трилогії «Культ «Я», яка проголошує право особистості повставати проти усього, що її пригнічує. На його думку, єдина реальність, на яку людина може опертися – це «Я». Письменник встановлює три важливі засади: людина почувається найщасливішою у момент екзальтації, аналіз цього стану значно посилює задоволення, слід відчувати якомога більше, аналізуючи щонайбільше. Саме у М. Бареса з'являється не тільки занурення у пристрасті, а й замилювання ними і сприйняття їх як невід'ємної складової людської душі.

Католицька література ХХ ст. представлена трьома найзначнішими французькими романістами ХХ ст. – Франсуа Моріаком, Жоржем Бернаносом та Жюльєном Гріном. І хоч самі письменники, як і Ф. Моріак, відмовляються визнавати свою приналежність до контексту французького католицького роману, літературознавці наполягають на цьому визначенні.

Французький католицький роман ХХ століття продовжує традицію католицького роману ХІХ століття, який демонструє Божественне як ідеал, до якого прагне зболена людська душа, замкнена у гріховному тілі, далі він переносить увагу на гріховне тіло, описуючи найогидніші прояви людської душі, аби відчуті і викликати ненависть до нього, демонструє розпач перед мовчанням Бога, але додає ще одну важливу ідею в дусі світоглядної концепції ХХ століття – при усьому видимому розколі між божественною душею і гріховним тілом, що змушує людину страждати, не втікають у потойбічний світ Абсолюту, як цього прагнуть романтики, не занурюються у багнюку та сморід світу, розпачуючи над зіпсутістю людської природи і неминучою присутністю у світі зла, як це роблять письменники кінця ХІХ століття. Письменники ХХ століття демонструють розлам душі і страждання, що його супроводжує, як неприродний, але неминучий стан людини, бо найпевніше місце зустрічі людини з Богом – людська душа і людське тіло, інакшого шляху нема.

Повертаючись до конфлікту ідентичностей у Ф. Моріака, слід нагадати, що релігія і література супроводжували Ф. Моріака від народження і відіграли найважливішу роль у його творчості, що демонструють не тільки безпосередньо художні твори, а й численні автобіографічні тексти письменника. Але якщо релігійна складова творчості Ф. Моріака широко відома, то його естетичний вимір, який виявляється, насамперед, у ранніх романах, часто витісняється на маргінеси. Натомість саме у цих текстах найповніше виявляється літературна та письменницька ідентичність автора. «У мені немає нічого, крім літератури», каже головний герой Жан-Поль у першому опублікованому романі Ф. Моріака «Дитина під тягарем кайданів» [8, с. 11].

Шотландський учений Бернард Свіфт у праці «Моріак і символізм» розглядає проблему співвідношення естета та заангажованого письменника у ранній творчості Ф. Моріака через призму символізму, принципи якого були близькі письменникові. Ф. Моріак, на думку дослідника, вирішує цю проблему відмінно від символістів – у його творах естет ніколи не переважає заангажованого письменника (у цьому випадку – християнина). Це доводять і самі його твори, і щоденники, і есеї. Зрештою, не випадково один з дослідників творчості Ф. Моріака – Жан-Поль Бурше, епіграфом до усієї творчості письменника вважає слова пророка Єзекиля: «Якщо ти не переконаєш грішника, що він мусить змінитися, то цей грішник загине через свої помилки, але ти відповідатимеш за нього переді Мною» [12, с. 42].

Б. Свіфт вважає, що на раннього Ф. Моріака має вплив не теорія символізму, а поезія символістів, особистості самих поетів. На створення головного персонажа «Місць за рангом» – Огюстена вплинула особа А. Рембо, яка найкраще пасувала до роману з елементами соціальної сатири та поетичного бунту. «Огюстен з «Місць за рангом», – пише Ф. Моріак у передмові до 10 тому Повного зібрання творів, – суміш Рембо та великого Мольна... видається чимось на зразок субпродукту, який ви марно шукатимете у моїх творах, починаючи з «Поцілунку для прокаженого». Винятком є Жан Азеvedо з «Терези Дескейру», що поєднує риси Рембо та Жида» [12, с. 57]. У «Місцях за рангом» Ф. Моріак не тільки натякає на схожість між Рембо та Огюстеном, він наголошує на цій схожості, навмисно підкреслює її.

Творчість А. Рембо була для Моріака поєднанням спонтанності, щирості та дивовижної майстерності вразливої дитини, бунт якої проти традиції і релігії свого середовища продовжився у бунті проти літератури, що для Ф. Моріака, на думку Б. Свіфта, став літературною моделлю духовного переживання [12, с. 78].

У «Внутрішніх мемуарах» Ф. Моріак пише, що метою А. Рембо є засвідчення через поезію існування духовного світу. Усвідомлення того, що поет рухається сам-один у світі, схованому від інших, але існування якого мала б нав'язати навколишня реальність [9]. Мовчання А. Рембо глибоко вразило письменника, бо поезія для Ф. Моріака є осягненням, проявленням справжнього життя, про яке поет має потребу розповідати, але водночас приходить момент, коли поет свідомо мовчить про справжнє життя. Коли Рембо сказав, що справжнього життя нема, він перестав писати, бо, оскільки поезія є формою існування справжнього життя, то відсутність першого приводить до відсутності-зникнення іншого. У праці «Бог і Мамона» Ф. Моріак писав, що А. Рембо «не був ані містиком з диким серцем, як його бачив Клодель, ані геніальним візіонером, яким його бачать нинішні погані хлопці. Він був розп'ятий всупереч собі, він ненавидів свій хрест і хрест його мучив; – він мусив агонізувати, аби дійти до своєї межі» [12, с. 81]. Рембо репрезентував для Ф. Моріака образ спасіння через-крізь зло.

Через образ А. Рембо французький романіст звертається до «проклятих поетів», до символізму, до містичного Бодлера у пошуках підсвідомої, а не чистої та контрольованої, як у С. Малларме, творчості. Ш. Бодлер є для Ф. Моріака точкою відліку: він прямо чи опосередковано присутній у тексті. Огюстен з «Місць за рангом» повідомляє про свій від'їзд «куди небудь, за межі Європи», що є іронічним відлунням славетного Бодлерівського «куди-небудь, за межі світу». Бодлер присутній і тоді, коли оповідач описує поетичну лихоманку Огюстена, що охоплює його, коли, сидячи на березі моря, він мріє про подорожі; Бодлер присутній і безпосередньо, коли сестра Латена Флоранс перериває марення Огюстена рядками із «Запрошення до подорожі» [9]. В автобіографічних текстах Ф. Моріак пише, що вважає себе спадкоємцем поетичної традиції, яку презентують Бодлер і Рембо, яка розглядає справжню поезію самою квінтесенцією реальності. Дослідник творчості Ф. Моріака Б. Свіфт зауважує, що поезія означала для письменника інтимний досвід зустрічі з реальністю. Поезію Ш. Бодлера французький романіст інтерпретував як пошук за межами позірності всередині себе таємничої правди. Моріака захоплювала чуттєвість Бодлера і його вірність своїм інстинктам, а не інтелекту, а також вірність призначенню поета, постійний пошук, що не дає результатів, вибудовування власного поетичної реальності й проживання у ній.

«Коли «лихоманка поетичного читання поглинає головного героя роману «Патриціанська тога», відволікаючи його від молитви, вона змушує його відкривати нових літературних ідолів, а напрямок пошуку збігається з напрямком символізму» [12, с. 52]. «Я тижнями жив у цій лихоманці. Щодня новий поет виходив з тіні і давав поживу моєму неспокою. Я невблаганно відкидав тих, хто ще вчора змушував мене плакати. Мюссе був принесений у жертву Верленові. Гюго був зневажений задля обоженування Шарля Бодлера. Якщо якісь найсуттєвіші місця з «Під поглядом варварів» були мені недоступні, я їх завчав перед дзеркалом, притуливши гарячі долоні до скронь і повторюючи: «Я є... Я є... Я існую...» [7]. Це – волення сумніву та надії, жалю та свідомості самого себе, відгомін якого зустрінемо у «Терезі Дескейру». Але водночас у цьому романі головний герой вже стоїть перед вибором між літературними мареннями та ідеєю Спасіння.

У ранній творчості Ф. Моріака релігійний та поетичний досвід розвиваються паралельно. Але ці дві важливі домінанти призвели до внутрішнього конфлікту між релігійним, тобто ангажованим, пись-менником та естетом, який сповідує ідею самоцінності мистецтва. Конфлікт досягнув апогею у період релігійної кризи Ф. Моріака наприкінці 20-х років ХХ ст. [5]. Цей конфлікт можна представити як расінівський конфлікт, оскільки він яскраво представлений у французькій традиції у творчості класицистичного драматурга ХVII ст. Жана Расіна, відомого своїм внутрішнім розколом між захопленням театром та суворим янсенізмом, який засуджував мистецтво. Янсеністи, і найславетніший з них – Блез Паскаль, вважали, що релігія і мистецтво несумісні. І Паскаль, і Расін мали значний вплив на формування світогляду Ф. Моріака. До того ж на піку кризи 1928 року він написав біографічний роман «Життя Расіна» [2], де центральним конфліктом виступає конфлікт між релігійними переконаннями та пристрасною до театру. Расін також пережив духовну кризу і вирішив цей конфлікт, що руйнував, пригнічував його, приносив нестерпні страждання, через відмову від писання на користь Благодаті – драматург зникає і залишається людина, що живе з Богом. Моріак зазначає, що, відмовившись від літератури, Расін відновив душевний спокій і рівновагу. Але парадокс полягає у тому, що, захоплюючись рішенням драматурга, Моріак не наслідує його. Переживши духовну кризу, в часі якої він написав один з найтемніших романів «Удар ножом» (роман маловідомий, опублікований лише у повному зібранні творів письменника, справив шокуючи враження на найближчих літературних друзів автора – літературного критика і письменника Ш. дю Боса та А. Жіда [5]), Ф. Моріак продовжує писати. Можливо, у цьому полягає різниця між людиною-письменником ХVII ст., що намагається подолати нестерпний конфлікт, який сприймається як руйнівний, позбутися свого темного боку – літератури, яка, як зазначає сам Моріак неминуче заходить на територію гріха, прагне до ідеалу, у цьому випадку – християнського, і людиною-письменником ХХ ст., яка свідомо утримує цей конфлікт, свідомо йде на нього, розглядаючи його як творче начало. Бо присутність такого конфлікту є для людини ХХ ст. свідченням її справжності, бо людина не може втекти від себе, своєї грішної апріорі природи, вона мусить себе такою прийняти. Тому Ф. Моріак називає і Ш. Бодлера, і А. Рембо християн-ськими поетами через пошук і творення справжнього життя, справжньої поезії. У такий спосіб Ф. Моріакові вдається поєднати естетичний і містичний досвід у межах католицького роману.

Конфлікт між релігійною та естетичною ідентичністю є одним з наріжних конфліктів французької літературної традиції. Він найяскравіше виявився у творчості Б. Паскаля, Ж. Расіна та їхнього послідовника Ф. Моріака. До ХХ ст. письменники намагалися подолати цей конфлікт через прийняття однієї чи іншої складової конфлікту, в ідеалі – відмова від літературної ідентичності на користь релігійної. Ф. Моріак, перейшовши через досвід релігійної кризи, зумів поєднати обидві сторони конфлікту, поставивши, в певному сенсі під сумнів, саму природу цієї суперечності. Письменник вважає, що містичний і поетичний досвід рівноцінні, що містичний і поетичний досвід є шляхом, яким рухається справжнє життя. Для Ф. Моріака література стає єдиним засобом відтворення-виявлення містичного, тобто внутрішньо пережитого релігійного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коссак Е. Экзистенциализм в философии и литературе [Электронный ресурс] / Е. Коссак. – Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/kossak_eksistencialism/04.aspx.
2. Мориак Ф. Жизнь Жана Расина. Воспоминания / Ф. Мориак ; [пер. с фр.]. – К. : Борисфен, 1995. – 384 с.
3. Canérot M.-F. Quand la foi devient le roman... / M.-F. Canérot // Cahiers de l'Association internationale des études françaises. – 1993. – Vol. 45, № 45. – P. 85–104.

4. Grandjean M. François Mauriac. Biographie intime. Tomes I et II par Jean-Luc Barré / M. Grandjean // Bulletin de l'Association Européenne François Mauriac. – avril 2011. – № 25. – С. 37–38.
5. Lacouture J. Fr. Mauriac. Le sondeur d'abîmes. 1885–1933 / J. Lacouture. – P. : Éditions du Seuil, 1980. – 404 p.
6. Mauriac F. La chair et le sang / F. Mauriac // Mauriac F. Oeuvres romanesques et théâtrales complètes – P. : Gallimard, 1978. – Vol. I. – P. 195–326.
7. Mauriac F. La robe prétexte / F. Mauriac – P. : Grasset, 1996. – 274 p.
8. Mauriac F. L'Enfant chargé de chaînes / Fr. Mauriac // Mauriac F. Oeuvres romanesques et théâtrales complètes / Fr. Mauriac. – P. : Gallimard, 1978. – Vol. I. – P. 3–79.
9. Mauriac Fr. Memoires interieures / Fr. Mauriac – P. : Flammarion, 1959. – 260 p.
10. Mauriac F. Préséances / F. Mauriac. – P. : Flammarion, 1990. – 252 p.
11. Simon P.-H. Mauriac / P.-H. Simon. – P. : Seuil, 1955. – 201 p.
12. Swift Bernard C. Mauriac et le Symbolisme / Bernard C. Swift. – Bordeaux : L'Esprit du temps, 2000. – 218 p.

© Тарасюк Я. П., 2011
редколегії 29.06.2011 р.

Стаття надійшла до